

ДЕМОНОЛОГИЯ И МИТИЧНИ ПЕРСОНАЖИ НА ЧИЙШИЙЦИТЕ (КАРАКОНДЖОЛ, БАСМАТАРКИ)

Магия – церемонии, свързани с вярата в способността на човека в свръхестествено засягане на хора, животни, природни феномени и въображаеми богове.

Учените казват, че основната функция на магията, нейната основа - е винаги вярата в свръхестествените сили и способността на лицето, което използва тези сили, за да контролира света около нас [5, 118].

Магическият ефект обикновено се състои от следните основни елементи: материален обект (вещество), който представлява инструмент; вербална магия - искане или изискване, което се хареса на свръхестествени сили; определени действия и движения без думи - самата церемония.

Част от магическите учения се отнасят до каменната ера, тоест периода на първобитното общество. Има доказателства, че магическите ритуали и вярвания са съществували вече у неандерталците, които са живели преди 80-50000 години. Някои учени смятат, че първобитните хора, съхранявайки черепите и костите на мечка, се надявали, че това ще даде възможност на убитите животни да се върнат обратно към живота, и така племето се осигурява с храна за в бъдеще [3, 208].

През 1879 г. в планините на Пиринеите, Испания, е била открита дълбока пещера, наречена Алтамир. По стените и тавана на пещерата били изобразени глигани, бизони. Във всичките стаи, пещери, в преходите между тях, на стените и таваните са изобразени различни пози на животните.

Като цяло, вярата на първобитните хора в магия е намерена в материалните и социалните условия на живота [5, 121].

Всички дейности на първобитните хора е да се грижат за себе си и своите близки. Често техните усилия не донасят резултати, така че неуспехите са повдигнати от съмнения за техните способности, несигурност за бъдещето.

Възможно е, че чрез изпълнението на даденото действие се получава желаният резултат, човекът влиза в контакт със свръхестествена сили [5, 121].

В своята работа ние разглеждаме произхода и особеностите на следните митични същества, които съществуват в съзнанието на чийшийците, това са: караконджоло, вампир, самодива, таласъм, орисница, магьосница, басматарка.

а) Караконджол – зъл нощен дух, който според народните вярвания броди обикновено от Малка Коледа до Бабин ден-турска по произход дума: «*karakoncolos*», «кара» – черен, караконджул (Кръвеник, Севливеско); от гръц. – зъл дух, подобен на българския караконджоло, переосмислен в тур. «кара»- «черен», което не е убедително от фонетична гледна точка [1, I, 234]. Думата се среща в сръб.-хърв., албански. Според даните на БЕР лексемата се среща в Круменско, Банско, Троянско, Хасково, Казанлъшко. Названията на демона са *канкаджор* (с. Стоилово, с. Българи), *калуканджур* (Малко Търново, с. Бръшлян), *кръконджер* (с. Желясково, с. Горно Ябълково), *караконджур* (с. Кондолово, с. Визица, с. Вършило, с. Синеморец, с. Габър, с. Граматиково). Представите за него през изследвания период са сходни с представите за другите демонични същества. В някои селища е разпространено вярването, че караконджол произлиза от починал през Поганото човек (с. Кондолово, с. Голямо Буково, с. Визица) или умряло дете, родено срещу Коледа преди

"петляно време" (с. Извор). За да се спаси такова дете, жените се събират същата нощ и мълчешком изплитат на бебето конопена риза, през която го промушват [4, 231].

Вярва се, че караконджол изглежда като космат мъж с рога на главата, с дълги коси, нокъти и опашка. Той може да се превръща в мечка. В цялата област е известна представата, че караконджол идва при хората само във времето от Коледа до Богоявление – "Вампирското погано". След залез слънцето излиза от гробището и заедно с другите демонични сили броди из селото, като тропа по таваните, чука по вратите, пици на комините на къщите [4, 231]. Караконджол обикаля заедно с вълците да пие кръвта на закланите коледни прасета и да облизва пепелищата, за да "точа зъбите" си. За да се предпазят от него, стопаните заключват портите, поставят под тях бодли, рисуват катранени кръстове. Вечер те не излизат навън. Разговарят тихо помежду си, за да не чуят седящите на покрива над камина караконджоли. Жените не изхвърлят пепелта от огнището през цялата седмица. Съпрузите спазват полова забрана, защото вярват, че заченатото през това време дете ще се роди недъгаво и болно или ще вижда демоните [4, 231].

Караконджул в Чийшия. След Коледа се започват "мръсните или поганите дни". Те се продължават до Йордановден (Богоявление). Само в този период се активизират всички лоши сили. Те излизат след залеза на слънцето и изчезват с първото пееие на петлите (примерно в 3 часа сутринта). От полунощ и до първите петли започват да излизат различни духове. Единият от тях е "караконджоло", който е способен да прави пакости, но не прави нищо лошо на човека. Хората го представят като получовек, полукон, има се предвид, че предната му част има човешки черти, а задната - външни черти на коня. Този дух има не само копита и конска опашка, тожи дух също има и крила. Старите хора вярвали, че ако човекът ще се окажи в 12 часа на пътя (в полунощ), то "караконджоло" можел да го оседлае и да не го пуска, докато няма да пропеят първите петли. Тогава този дух си губил силите: *Караконджоло можси да прави разни пакуси, ма тий ни прават ништу просту на ч'ул'ака. Ората ги пр'едставл'ават къкту напулвина ч'ул'ак и напулвина кон. Тоист' пр'ешната част' ий къкту ч'ул'ак, пак дзадната м'аса на конска. Кроми копъта и конска упашка то дух има и крила.*

б) Магьосници – баячка, врачка; жена, която прави магии с билки, формули и заклинания; образув. от «магия», «магьосам»; по произход гръцка дума «влъхва», «чародеец», «мъдрец» [1, V, 605]. В Странджа това са жени и по-рядко мъже, които се занимават с магии. В традиционния период най-широко е разпространена стопанската магия, целяща да се отнеме чуждото изобилие – житото от нивите, млякото от добитъка, медът от пчелите. Жените извършват своите магически действия за кражба на жито в ранното утро на Янъовден. Магьосницата идва на нивата, съблича се и се обръща към светеца с думите: «Свети Яни, знаеш ли защо съм дошла?». След това тя обикаля нивата и откъсва от четирите и края по един житен клас. Изрича определени заклинания, след които нивата «ляга». Остават да стърчат само двойните класове – «майките», които магьосницата откъсва. Тези класове тя пръска в своя харман по време на вършитба и по този начин нейното жито през следващата година е най-много [4, 226]. В други случаи магьосницата обикаля нивата, като тегли след себе си кърпа или престилка. Така тя обира росата от нивата, изстиска я от кърпата и с нея замесва у дома си пита. После раздробява питката в своята нива с думите: «Колкото роса събрах, толкова жито да стане!». Кражбата на млякото от добитъка и на меда от пчелите се предприема от магьосниците на Гергьовден. Повсеместна е представата, че откраднатото мляко мирише лошо. За да предотвратят магията, стопаните обикалят рано сутринта на Гергьовден кошарите и пчелините, като пръскат около тях просо с думите:

«Когато събере това просо, тогава да вземе максуля». В областта вярват, че когато магьосницата спи, в устата и «клокочат червеи». Освен стопанската вредоносна магия значително разпространена през разглеждания период магията, целяща отнемането потентността на младоженците – *завързване*, и магията за предизвикване на болести, дори и на смърт. Най-често такъв резултат магьосницата постига с помощта на кълбо, в което са увити косми, нокти, пари, всякакъв вид зърна – «деветгодишно просо», ечемик, царевица и др. Поставят се също пирони, камъчета, пръст от гроб и свинска мас, «за да се топи като мас» здравето на човека. След като се бае, кълбото се скрива в ъгъла на къщата, под домашния праг, или се слага на пътя, по който ще преминат младоженците. За да се запазят от магии, те често обличат долната риза наопаки или скриват глава лук в дрехите си. Когато иска да предизвика болест, магьосницата набожда в един сапун девет пирона, скрива го под камък в реката и изрича следното заклинание: «Както се топи сапунът, тъй да се топи здравето на...(името). С цел да раздели двама души магьосницата смесва пръст от лястовиче гнездо, козина от мечка, куче и котка, кожа от смок и човешки нокъти. Скрива в дома на жертвата [4, 226].

В областта е разпространена и любовната магия. Ако някоя мома обикне ерген и иска да се омъжи за него, тя му дава да хапне от питка, замесена с кърма от майка и дъщеря, които едновременно са кърмачки на деца от мъжки пол. Със същата цел момата или майка и поставя в яденето или в дрехите на ергена парче прилеп, за да «прилепи» той към момата. Към магическите практики се включват и онези действия, които целят да се постигнат полезни резултати – да се излекуват различни болести, да се намерят загубени неща, пари и добитък, да се предотвратят природни бедствия и стихии като суша, град и вихрушка. Магическите действия с вредоносен стопанчески характер отпадат от практиката още в началото на XX век, докато магическото лечение на болести и рани, което се извършва от специални баячки и врачки, се запазва почти до 60-те – 70-те години на XX век [4, 226].

Магьосници в Чийшия. Магията отнасят към една от най-малко изучените теми в етнографията. Условно ние можем да я поделим на вредоносна и магия, донасяща полза. Вредоносната магия най-често, по мнението на чийшийците, правят жените-магьосниците, втората – басматарките (др. варианти: басмачки, басмачийки, басмарки).

Хр. Вакарелски, говорейки за традиционна магия, не привежда разделение по такъв начин, назовавайки «магьосници» всичките, които се занимават с магия, не зависимо от целта. Чийшийците казват, че днес в селото такива хора няма, но ги имало по-рано. Вярвали, че те могли да разделят семейства, извиквали болести у хората и домашните животни.

Има свидетелства за това, че магьосниците съществували в селото. Това доказват различни легенди, които все още живеят в паметта на жителите на Чийшия.

Когато са искали да скарат семейството, до вратата на двора оставяли омагьосано яйце. Казват, че ако някой от съпрузите прекрачи яйцето или ще го настъпи – ще има конфликт. Хората казват, че магьосниците за своите грехове след смъртта се отправят в ада. Такава е съдбата и на тези, които четат картите. Освен това, има зафиксирана информация, че ако умира магьосница, тя се обръща в куче или кон, за да я бият: *За маг'осниците ф Чийший ий изв'есну малку. Сал са знай чи ф Чийший на н'ескаин'а де'н такиви н'ма, ма тий ги ималу по-рану. На т'ах им приписували тва, чи тий можили да развиждат с'ем'и, да извикуват бул'ешки на ората и домашните животни.*

в) Басматарки – произв. от «басма», от тур. «basma»: а) тънък памучен плат с печатани шарки; б) растение, от което получават дроги [1, I, 35].

В БЕР думата «басматарка» не е зафиксирана, но зафиксирана в «Речника на остарели и редки думи» - баячка, врачка, баснарка, баснатарка [2, 28].

Басматарки в Чийшия. Чийшийците смятат, че по-хубаво да се лекуваш при «баба». Днес ситуацията се промени, чийшийците имат достъп към съвременната медицина. Но все пак се срещат в нашето село хора, които имат способност да лекуват като лекували по-рано. Тях ги наричали басматарки. Днес басматарките ги посещават само жени с малки деца. Хората казват, че най-често басматрките се самоубивали – се обесвали, *се хвърляли в гераня*.

Едните басматарки, например, лекуват от страх и предсказват съдбата, другите от урчасване, страх и семейни проблеми: *По-рану басматаркити били по-изв'есни ч'ем ш'ас. На н'ескашн'а д'ен при т'ах най-ч'асту одат жини с малки дица. Тий ги ликуват ут уплашану. Басматаркити, къкту казват ората, били спортини в глав'та. Тий можили да са уб'есат или дъ съ удават в гиран'а.*

В своята работа ние открихме маркерите на чийшийския говор, това са лексемите: *манофил, бузи, ирмик, кълвун, кутел, тирбиш, пипон, кутл'аа пръс, фуркузуни*.

В ЛСГ «Митични същества» ние открихме лексемите: *караконджул, вампир, самудива, таласъм, урисница, маг'осница, басматарка*. Те са турски или гръцки по произход.

Но най – важното ни откритие, това е персонаж-*басматарка*, който никъде не се фиксира, освен в с. Чийшия и с. Бургуджи. Това са жени, които лекували от уроки, страх, лекували хората и малките деца. Тази дума става маркер на тази ЛСГ.

Списък на използваната литература

1. Бернштейн С. Б. Атлас болгарских говоров в СССР / Бернштейн С. Б. –М.: Изд.-во Акад. Наук СССР, 1958. - 382с.
2. Буров Ст. Речник на чуждите думи в български език / Буров С. –София: Елипс, 1995. – 345 с.
3. Дяков Т. Митология. Фолклор. Литература / Дяков Т. – София: СИЕЛА "Софт енд паблишинг", 2004. - 264 с.
4. Странджа. Материална и духовна култура / Под ред. М. Черкезова. – София: Академично издателство "Проф. Марин Дринов", 1996. – 455 с.
5. Фрейзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Фрейзер Дж. – М., 1998. – 378с.